

צבי אקשטיין ומריסטלה בוטיצ'יני "המיעוט הנבחר: כיצד עיצב הלימוד את ההיסטוריה הכלכלית של היהודים 1492-70" (תרגמה מאנגלית אינגה מיכאלי), ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב תשע"ג -

2013.

מאות ערי מדינה ועשרות עממים חיו באזורנו והתנ"ך מונה לא מעט מהם. כולם למעשה אינם קיימים כיום כעמים, כולל אלו שבעבר שלטו באזורים נרחבים והקימו אימפריות. השומרים, האכדים, החיתים, האמורים, האשורים, הפלשתים, המואבים ורבים אחרים נכללים ברשימה זו. מדוע לכן שרד דווקא העם היהודי עד היום? כמה יהודים היו בראשיתו של העם, וכמה נשארו? איך נראו חייהם של יהודים בעבר ואיך נראים חייהם היום? במה עסקו ולמה? איזה טרנספורמציות ושינויים היה צריך לעבור כדי להגיע לאן שהגיע?

אוקיינוסים של דיו נכתבו על שאלות אלו, ורבים ניסו ומנסים לענות עליהן, ועדיין המחלוקות ניטשות במלוא העוז. הספר שלפנינו הוא ניסיון מקורי ומרענן לדון בשאלות אלו יחד עם תיאוריה חדשנית ואף הפוכה מהמקובל, ונסביר.

מקובל להניח שבשלהי הבית השני חיו מיליוני יהודים (הערכות למספרם המדויק נעו בין חמישה מיליון ויותר לשניים וחצי מיליון). היהודים בשלהי הבית השני גרו באזורי ארץ ישראל ומספוטמיה, ועד לחורבנו בשנת 70 לספירה עסקו בחקלאות ונגזרותיה (ייצור שמן, יין, וכו'). והנה, בשנת 1492 (גירוש ספרד) מספרם ירד פלאים עד מיליון ופחות מכך. בניגוד לעבר, הם מפוזרים בעולם בעיקר בערים ראשיות, ועוסקים במסחר ופיננסים ורבות באשראי והלוואה בריבית.

ההסבר ההיסטורי השכיח הוא שילוב של גזירות ומאורעות דמים. מספרם של היהודים הצטמצם עקב פרעות, הגליות, מלחמות, המרות דת כפויות, גירושים, וכו'. לכך יש להוסיף את העובדה שהשלטון הזר הטיל איסורים וחרמות שכללו איסורים על קניית קרקע ולא אפשרו ליהודים לעסוק בעיסוקים אחרים. ממילא נדחפו היהודים לעיסוקים פיננסיים ומסחריים שניתן היה בקלות יחסית להעתיקם מארץ לארץ.

המחקר שלפנינו מנסה להפוך את הקערה על פיה. לשיטתו, הגורם העיקרי לשינוי זה הוא שינוי בתפיסת היהדות שאירע אחרי חורבן בית המקדש בשנת שבעים לספירה. קודם לחורבן, היו בית המקדש ועבודת הקרבנות בו מרכז ההווה היהודית. אולם לאחר החורבן, הפכו חז"ל דאז את היהדות לדת שבמרכזה לימוד תורה ותפילה. לצורך כך יש צורך כמובן בלימוד קריאה וכתביה, והשקעת זמן ומאמץ באוריינות. כאן מזכירים המחברים את מה שמכונה 'תקנת רבי יהושע בן גמלא', תקנה שתיקן אחד מהכהנים הגדולים המיוחסת לשלהי הבית השני, לפיה תינוקות בני שש ושבע צריכים ללכת לבית הספר וללמוד לקרוא ולכתוב על חשבון הציבור. בכך הפכו היהודים לאומה היחידה שכבר במאה הראשונה לספירה חוקקה למעשה חוק חינוך חובה. ואל יהיה הדבר קל בעיניכם. בעבר לימוד הקריאה והכתיבה לא היה נגיש לכול. בחברות שונות היה אסור ללמד קבוצות באוכלוסייה לקרוא ולכתוב. לאריסים במשטר הפיאודלי באנגליה, לאיכרים הרוסיים עד סוף המאה התשע עשרה, לעבדים בדרום ארצות הברית - לכל אלה היה אסור ללמוד לקרוא ולכתוב, ומי שלימדם עבר על החוק ונענש על כך. הסיבה לכך ברורה. בידע יש כוח והשלטונות חששו שאם ילמדו המעמדות הנמוכים לקרוא ולכתוב, יבינו את רוע מצבם וינסו להשתחרר ממנו. באנגליה של שנת 1841 חתמו 33% מן הגברים ו-44% מהנשים על תעודות הנישואין שלהם בטביעת אצבע, מכיוון שלא ידעו לכתוב את שמם. אפילו בימינו בשנת 2013, הרי קרוב ל-15% מאוכלוסיית העולם אינם יודעים לקרוא וכתוב בשום שפה שהיא.

לחידוש יהודי זה היו גם חסרונות. לחקלאי אין כל יתרון בהשקעת זמן וכספים בלימודים. בתקופה שמחיר ספר היה זהה למחיר פרה, עדיף לחקלאי כי בנוי יעזרו לו בשדה ולא ילמדו לימודים תיאורטיים ששכרם איננו בצידם. למי שמתמודד

סקירת ספרות כללית

עמ' 2

יום עם קשיי החיים קשה לשלם עבור מורים ולימודים שערכם דתי בלבד. אלא שהדת היהודית החלה להדגיש יותר ויותר את חובת הלימוד הזו, יחד עם יחס שלילי ואפילו בוז לאותם שלא מקיימים את הנורמה החדשה ('עמי הארץ').

מה יכל חקלאי כזה שלא עמד בדרישות החכמים לעשות? היה ביכולתו להשלים עם מקומו הנמוך בהירארכיה או לפנות לדתות אחרות כנצרות ואסלאם שלא דרשו הקרבה כספית קשה ואף היטיבו עם ממירי הדת שהצטרפו אליהם. לדעת המחברים, רבים בחרו להמיר את דתם. זוהי לשיטתם אחת הסיבות המרכזיות לנסיגה הדמוגרפית של היהדות אחרי חורבן הבית. במילים פשוטות, הדרישות החדשות של הדת היהודית לאוריינות היו קשות מדי כלכלית ומעשית עבור החקלאים קשי היום של המזרח התיכון. אלו הצביעו ברגליהם והמירו את דתם לדתות השולטות, נצרות ואסלאם. דרישות דתיות חדשות אלו ולא רדיפות, מלחמות, אנטישמיות, ושאר מרעין בישין גרמו להצטמקות משמעותית של העם היהודי.

אלא שבתהפכות הזמן הופך לעיתים החיסרון ליתרון. כאשר קמו מרכזי הערים, ובראשם התרבות האסלאמית העבאסית הסתבר שיש יתרון להשכלה. היכולת לקרוא ולכתוב, לדבר שפות זרות, ולחשב חשבונות גדולים הפכה להכרחית לשם מסחר בינלאומי. ליהודים היו עוד שני יתרונות שהשתלבו בכך, קרובי משפחה יהודיים בארבע קצוות הארץ ובתי דין דתיים שהם סרו למרותם והיו בעלי כוח לאכוף חוזים והסכמים. כתוצאה מכך פנו היהודים למסחר, פיננסים, מתן אשראי, וכמובן הלוואה בריבית. זאת עשו למרות שהיו פתוחות בפניהם אפשרויות אחרות כגון עיסוק בחקלאות. פשוט משום שהעיסוק בתחומים אלו היה הרבה יותר ריווחי עבורם. יהודים לכן קשרו את גורלם עם ערים גדולות בה היו אפשרויות כאלו. קרי, יהודים לא פנו למסחר ופיננסים משום שלא היו ברירות אחרות, אלא משום שאלו היו הברירות העדיפות כלכלית.

בהסתמך על תיאוריה חדשנית זו מנסים המחברים להסביר את כל מהלך ההיסטוריה היהודית מאז חורבן הבית ועד לגירוש ספרד (70 עד 1492 לספירה). כך למשל האימפריה הערבית ובעיקר בית עבאס ביססו את העיור והסחר הבינלאומי ושם שגשגו היהודים בתפקידם החדש כסוחרים ומלווים בריבית. התמוטטות האימפריה הרומית והכיבוש המונגולי מאידך גיסא גרמו להתפוררות המבנה החברתי ולחזרה לבסיס של חקלאות זעירה, ושם הצליחו היהודים הרבה פחות והתמעטו מספרית.

התיאוריה יפה, אבל אפשר להתווכח עליה רבות ונתייחס רק לכמה נקודות בעייתיות. ראשית, המחברים מתעלמים מהעובדה הפשוטה שהאוריינות הייתה נפוצה ביהודה הרבה לפני תקנת יהושע בן-גמלא (ויש הטוענים שזו תוקנה בימי שמעון בן-שטח, כמאתיים שנה לפניו). לא ברור המקור לטענתם שקודם לחורבן הבית הייתה יהודה מורכבת ברובה מחקלאים אנאלפביתים. עובדה היא שספרי התנ"ך וספרים רבים אחרים היו ידועים מאות שנים קודם למה שהם קוראים לו 'מהפכת הלימוד' (וריבוי הגוונים והספרים במגילות ים המלח מראה זאת בבירור). גם הטענה כאילו קשה לחקלאים ללמוד קרוא וכתוב מוזרה. כל מי שעוסק בחקלאות יודע שיש עונות שבהם העבודה מרובה וישנן עונות וימים שבהם יש לחקלאים זמן בשפע אותו ניתן לנצל ללימודים.

יש גם הסברים מצערים למיעוט העם היהודי. המציאות מוכיחה שוב ושוב שניתן להרוג רבים בזמן מועט יחסית. רק בדורנו הצטמצם העם היהודי פלאים בשבעים השנה האחרונות עקב שילוב של שואה והתבוללות. ואלו רק מקצת הטענות שניתן להעלות נגד מחקרם.

אולם מבלי קשר לנכונות ההיסטורית, הספר כתוב יפה בצורה קריאה ומובנת. אין זה פשוט להכניס 1500 שנות היסטוריה יהודית ברחבי העולם בספר אחד, והמחברים עמדו במשימה בכבוד. מדובר בפרופסור צבי אקשטיין, כלכלן ידוע שמילא

סקירת ספרות כללית

עמ' 3

תפקידים בכירים בארץ ובחו"ל וכיום הוא הדיקאן של בית הספר לכלכלה במרכז הבינתחומי בהרצלייה ובמריסטלה בוטיצ'יני, מרצה איטלקית לכלכלה באוניברסיטת בוקוני במילאנו. שילוב מעניין של מחברים ודיסציפלינות שהפך נושא סבוך לקריא.

מומלץ לכל מי שמתעניין בהיסטוריה ובוודאי למי שמתעניין בהיסטוריה יהודית.

[חזור לעלון הראשי](#)